

ВАГОМІСТЬ ДОРОБКУ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША І СТЕПАНА РУДАНСЬКОГО – ФОЛЬКЛОРИСТІВ

І.О. ПОЛІШУЧЕНКО

ВАГОМІСТЬ ДОРОБКУ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША І СТЕПАНА РУДАНСЬКОГО –
ФОЛЬКЛОРИСТІВ

Анотація. У статті розглядається фольклористична діяльність дослідників українського фольклору ХІХ століття Пантелеймона Куліша і Степана Руданського. Аналізуються підготовлені ними збірники фольклорних творів.

Ключові слова: фольклор, пісня, дума, гумор, творчість.

Постаті Пантелеймона Куліша та Степана Руданського – одні з найвизначніших в українській фольклористиці ХІХ століття. Це й дивовижні письменницькі таланти, багатогранна діяльність яких ще належним чином не вивчена і не спопуляризована. Однією з важливих ділянок праці вчених була фольклористика. Без народнопоетичних скарбів вони не стали б такими багатогранними письменниками. Їх захоплювало величезне багатство українського фольклору: тонкий ліризм й тональне багатство пісень, відшліфованість приказок, мудрість казок, легенд.

Результати фольклористичної діяльності П. Куліша були видруковані у двотомній праці «Записки о Южной Руси». М. Дмитренко зауважує, що «видання П. Кулішем двох томів (1856 року – першого, а 1857-го – другого) «Записок о Южной Руси» було не лише визначною подією в тогочасній фольклористично-етнографічній думці, а й своєрідним проривом українського питання в панівне великодержавницьке науково-культурницьке середовище, сміливим жестом патріота-романтика, котрий відмовлявся вже від замилювання старовиною в ім'я ідеалізації минулого, а прагматично розраховував на те, щоб «внутрішній образ України колишньої» порівняти з сучасним станом, привернути увагу збирачів, дослідників і письменників, загалом освічених і багатих людей до потреби звернутися до невичерпних народних джерел» [1, 177].

Надзвичайно високо оцінив «Записки» та їхнє значення Т.Г. Шевченко. З Новопетрівського укріплення 22 квітня 1857 року він писав М.М. Лазаревському: *«Як побачиш Куліша, поцілуй його за книги, що він мені подарував, а особливо за «Записки о Южной Руси». Такої розумної книги, такого чистого нашого слова я ще не читав. Може, він і розсердиться на мене за те, що я його алмазний подарок «Записки о Южной Руси» послав на Чорноморію Кухаренкові. Так що ж! Скажи, не втерпів. І як він, крий його Мати Господня! не видасть второго тома, то не тільки я, ти, всі земляки наші і вся Слов'яницина проклена його і назове брехуном.»*[2, 213].

Оцінку другого тому знаходимо в щоденниковому записові Т.Г. Шевченка від 17 червня 1857 року: *«Особливо вдячний я йому за «Записки о Южной Руси». Я цю книгу скоро напам'ять буду читати. Вона мені так живо, так чарівно живо нагадала мою прекрасну бідну Україну, що я немовби з живими бесідую з її сліпими лірниками і кобзарями. Прекрасна, благородна праця. Діамант у сучасній історичній літературі. Пошли тобі, Господи, друже мій щирий, силу, любов і терпіння продовжувати цю неоціненну книгу.»* [4, 38].

Структура обох томів цієї своєрідної енциклопедії українознавства неоднорідна. Це два томи різних за принципами підготовки, систематизації та класифікації матеріалів із народу вперемішку з власними статтями – подорожними щоденниковими нотатками, нарисами про виконавців – носіїв усної народнопоетичної традиції, перекладами творів з української на російську мову тощо.

Дослідник зберіг у першому томі певну логіку викладу. Спочатку подав записи зразків прози зі збірки «Українські народні перекази» 1847 року. Потім опублікував власні та інших збирачів записи дум і пісень. Насамкінець вмістив авторські розвідки, нотатки про кобзарів і лірників, творців і виконавців дум, пісень, переказів, а також підкреслив велику історичну місію збирачів усної народної творчості.

Особливо важливими, як засвідчив подальший розвиток української фольклористики, стали публікації народних дум, зразків прози та відомостей про кобзарів.

До дев'яти розділів другого тому ввійшли різноманітні матеріали – фольклорні, етнографічні, історичні, мовознавчі, літературно-художні (зокрема, поема Т. Шевченка «Наймичка»; ідилія самого П. Куліша «Орися»). Отже, другий том був своєрідною хрестоматією чи антологією, вміщував надзвичайно цінні матеріали: розділи «Казки і казкарі», «Оповідання сучасника-поляка про походи супроти гайдамаків», «Українські пісні, покладені на ноти для співу і для фортепіано А. М. Маркевичем», «Про давність і самобутність української мови» (стаття І. Могилевського), «Похорон у Харківській губернії...».

П. Куліш готував до видання третій і наступні томи, але після виходу двох перших почав думати про видання українського журналу «Хата». Проте дозволу на «Хату» як періодичне видання П. Куліш не отримав. На початку 1860 року вдалося видати лише альманах «Хата». П. Куліш опублікував, окрім власної статті «Погляд на українську словесність», кількох коротких вступів «Від видавця», добірку з десяти поезій Т. Шевченка «Кобзарський гостинець», поезії Я. Щоголева і П. Кузьменка, оповідання Ганни Барвінок, Марка Вовчка і М. Номиса. Вперше за тривалий час було привернуто гостру увагу до проблем розвитку української літератури, зокрема акцентовано на народності та новаторстві українського письменства, глибокому зв'язку нової української літератури з фольклором, життям і побутом народу.

Отже, П. Куліш вперше так глибоко, багатоаспектно порушив складні проблеми атрибуції, природи творчого акту, особливостей творчості колективної та індивідуальної, виконавства та методики записування. Фольклорист і письменник зібрав чимало відомостей про носіїв усної традиційної творчості, записав нові варіанти дум, історичних пісень. П. Куліш висловив цікаві міркування про природу пісенної, думової

імпровізації, змалював колоритний збірний образ співця, окремих кобзарів, надзвичайно високо підніс роль і суспільне значення збирача фольклору.

Народна пісенність та її носії перебували в центрі уваги і Степана Васильовича Руданського (1834-1873), котрий все своє коротке життя вірно служив справі збагачення та утвердження надбань культури рідного народу – і як поет, і як громадський діяч, і як фольклорист. Перші фольклорні записи С. Руданського припадають на 40-50 роки XIX століття. До 1852 року він уже мав двотомний збірник «Народные малороссийские песни, собранные в Подольской губернии». Через дев'ять років він підготував до друку великий етнографічний опис подільського весілля, а ще через рік упорядкував збірник українських народних пісень з нотами «Жодна з цих праць не була опублікована ні за життя поета, ні в його посмертних виданнях. Тривалий час рукописи цих праць вважалися втраченими. Через кілька десятків років після смерті Руданського «Подольське весілля» розшукав А. Кримський.

Ідея публікації усіх фольклорно-етнографічних записів Руданського належить І. Франкові, який у праці «До студій над Ст. Руданським», підкресливши, що «Степан Руданський належить, без сумніву, до найбільше талановитих українських поетів серед тих, що появилися після смерті Шевченка [5, 146]», а також запропонував зібрати всі фольклорні твори, які були підґрунтям його оригінальної творчості.

Пісні, записані С. Руданським, становлять особливий інтерес з метою встановлення взаємин між народною творчістю та особистою поезією і тому, що вони є вагомим внеском в українську фольклористику. Триста двадцять зразків пісенних текстів, більше ніж сторічної давності, дають у руки дослідників винятково цікавий матеріал. Записані С. Руданським понад вісімдесят мелодій народних пісень розширюють нашу уяву про українську народнопісенну творчість тих часів, а також розкривають мало відому сторону його діяльності – музиканта-етнографа.

Уже перша рукописна двотомна праця «Народные малороссийские песни, собранне в Подольской губернии» свідчить про широку обізнаність дослідника з подільською пісенністю різних жанрів, з матеріалами різних рукописних та друкваних збірок, з існуючими на той час системами класифікації.

При упорядкуванні пісенних збірників С. Руданський обрав найбільш науково виправдану систематизацію. Взявши за основу жанрово-тематичний принцип, він поділив одібрані ним сто п'ятдесят шість пісень на два великі розділи. Перший – пісні родинно-побутові (він називає їх любовними і ділить у свою чергу на дві групи: смутні і веселі) та соціально-побутові. Упорядник не дав загальної назви пісням, вміщеним у другому розділі, але пісенні групи, на які він ділить пісні цього розділу, в основному належать до соціально-побутових; а саме: козацькі, чумацькі, бурлацькі та рекрутські. Щоправда, до другого розділу потрапили і дві групи обрядових пісень – веснянки (великодні) та весільні. Сім пісень, які не піддавалися цій класифікації, С. Руданський виділив в окрему групу – «Пісні так собі», що було зовсім у дусі часу: «Думки, шумки та ще дещо», «Прислів'я, приказки і таке інше» – такі додатки досить часто фігурували в назвах тодішніх фольклорних збірників.

Пісні збірника не паспортизовані, але в ті часи не було прийнято зазначати прізвища осіб, від яких записано той чи інший зразок та й упорядникові не завжди це і вдалось би, оскільки переважну більшість пісень він знав з дитинства і співав разом з односельцями, отже, з таким же правом міг посилатися на себе, як і на них. Щодо місця запису, то воно є в заголовку. Це – Поділля, переважно Хомутиці або найближчі села, бо далі Шаргороду і Кам'янця-Подільського С. Руданський до 1852 року нікуди не виїздив.

Кожен том, розділ і рубрика у збірнику супроводжується епіграфом, причому за епіграф править цитата з народної пісні чи поезії І. Котляревського, О. Пушкіна, В. Жуковського або народне прислів'я.

Основу збірника складають довгі ліричні пісні. Багато пісень мають коломийкові вкраплення – і в цьому своєрідність побутування загальновідомих пісень на Поділлі, де коломийкова традиція є дуже сильною. Великою популярністю користувалися також пісні баладного характеру. С. Руданський зафіксував їх близько двох десятків.

Особливо цікаві такі групи пісень як пісні історичні, козацькі, бурлацькі, чумацькі, рекрутські та пісні про тяжку долю заробітчан і соціальну нерівність. На упорядкуванні збірника «Народные малороссийские песни» позначилося захоплення Руданського народним гумором, без якого взагалі не можна уявити його творчості.

Двадцять вісім зразків жартівливих пісень завершують перший том цього збірника. Крім власних записів, Руданський вмістив дванадцять зразків пісень, взятих з різних рукописних та друківаних джерел, на що він вказує у своїх примітках. Здебільшого це пісні, які були і нині залишаються популярними на Поділлі.

До наступного, підготовленого до друку Руданським 1862 року в Ялті збірника під назвою «Копа пісень» увійшли понад тридцять пісень з «Народных малороссийских песен», близько двох десятків нових записів і шість авторських творів.

Пісні – різних жанрів, здебільшого ліричні, родинно-побутові; кілька зразків чумацьких, козацьких та історичних. Окремо виділено дві рубрики – «Веснянки» та «Весільні». Кожна пісня супроводжується нотним записом мелодії.

Для дослідників українського народного побуту, обрядів та пісенності, пов'язаної з ними, цікавий матеріал становить етнографічний опис «Подольськеє весілля», закінчений Руданським у Ялті 1862 року. На титульному листі стоїть дата: 20-30/IX 1861 р. У передмові автор говорить, що записи свої він робив, вступивши додому на короткий час після тривалої відсутності і перед далекою дорогою. Відомо, що поет гостював у Хомутинях 1861 року з вересня до кінця жовтня – після закінчення

Петербурзької академії, проїздом на місце роботи в Ялту. Отже, і це недовге перебування в рідному краї Руданський використав для поповнення своїх фольклорно-етнографічних записів. У «Подольському весіллі» подано докладний опис обряду за днями – від середи до понеділка, від змовин до перезви, – і сто тридцять чотири весільні пісні. Крім того, у передмові та післямові розказано про обставини, за яких автор спостерігав цей обряд. Коротка розвідка музикознавчого характеру супроводить запис чотирнадцяти типових зразків весільних мелодій. У ній підкреслено також, що крім обрядових пісень на весіллі виконуються пісні, які не мають обрядового характеру.

С. Руданський намагається бути максимально точним у своїх записах, не дозволяє собі міняти жодного слова. Так, в одній з приміток зазначено, що у весільній пісні № 107 «Казав еси та мій батеньку» можливі похибки, бо записано її з першого прослухування, а в друкованих джерелах знайшлися тільки близькі варіанти, за якими не можна встановити точний текст почутої ним пісні. На цілковиту наукову вірогідність записів Руданського вказано і в «Знадобах...» А. Кримського, М. Левченка : «Пісні та прислів'я позаписувані в Руданського геть дословно... проти точності пісенних записів Руданського ми жодних підозріннів не можемо мати» [3, 113].

Записи фольклору для Руданського були одним із засобів вивчення життя народу і стимулом для власної творчості. Народна поезія впливала на стиль та ідейну спрямованість творів поета, служила джерелом сюжетів, скарбницею образної системи, лексики, метрики.

Пантелеймон Куліш і Степан Руданський найпомітніші письменники-фольклористи, які витворили культуру літературного фольклоризму. Фольклористична діяльність і заснована на народній поезії творчість Пантелеймона Куліша і Степана Руданського належить до найцінніших здобутків української культури XIX століття. Так як і вони постійно зверталися до джерел народної творчості, так і сучасні фольклористи, літературознавці, культурологи, етнологи мають неодмінно повніше

враховувати пошуки і знахідки представників класичної наукової традиції XIX століття.

Література

1. Дмитренко М. Українська фольклористика другої половини XIX століття: Школи, постаті, проблеми. – К.: 2004. – 348 с. – С. 177.
2. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія / Упоряд., приміт. І. П. Бетко, А. М. Полотай; вступна ст. М. Т. Яценка. — К.: Либідь, 1994. — 384 с. – С. 213.
3. Кримський А. Знадоби до життєпису Степана Руданського (1833-1873) / А. Кримський, М. Левченко. – К. : 1926. – 246 с. – С.113.
4. Потебня А.А. Объяснения малорусских и сродных народных песен / А.А. Потебня. – Т.1. – 1883. – 182 с. – С. 38.
5. Франко І. До студій над Ст. Руданським // Матеріали до вивчення історії української літератури: в 5 т. / упоряд. М.П. Комишанченко; ред. О.І. Білецький, П.М. Попов, Н.Й. Жук та ін. – К.: 1960. – Т. 3. Література другої половини XIX ст. – 595 с. – С.146.

И.А. ПОЛИШУЧЕНКО

ВЕСОМОСТЬ НАРАБОТКИ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛИША И СТЕПАНА РУДАНСКОГО – ФОЛЬКЛОРИСТОВ

Аннотация. В статье рассматривается фольклористическая деятельность исследователей украинского фольклора XIX века Пантелеймона Кулиша и Степана Руданского. Анализируются подготовленные ими сборники фольклорных произведений.

Ключевые слова: фолькло, песня, дума, юмор, творчество.

I.A. POLYSHUCHENKO

SIGNIFICANCE OF WORK OF THE FOLKLORISTS PANTELEIMON KULISH AND STEPAN RUDANSKIY

Summary. The article deals with the folklore activity of the researches of the Ukrainian folklore of the XXth century Panteleimon Kulish and Stepan Rudanskiy. It also analyzes collections of folklore works that were prepared by them.

Key words: folklore, song, thought, humor, creative work.